

*Emoce v soukromé komunikaci**

JIŘÍ ZEMAN**

0. Sledujeme-li rozhovory v různých komunikačních situacích, jejich hlavním cílem je předání informace mluvčího komunikačnímu partnerovi. V soukromých rozhovorech však bývá kognitivní obsah doprovázen hodnotící složkou, která může výrazně ovlivnit rozhovor v jeho záměru i výstavbě. Tato hodnotící složka je často determinována emocemi.

Emoce jsou definovány jako psychicky a sociálně konstruované procesy, které zahrnují subjektivní pocit spokojenosti a nespokojenosti s různými skutečnostmi (člověk, živočich, předmět, jev, událost, situace, výsledek činnosti apod.). Bývají provázené změnami fyziologickými (srdeční tep, rychlost dýchání), motorickými (mimika, gestikulace) a dalšími. Emoce hodnotí skutečnosti subjektivně a podle vztahu k hodnocené skutečnosti, jsou však ovlivněny také procesem socializace člověka a kulturním kontextem.

Emoce jsou často také předmětem komunikace: člověk jako emoční tvor své emoce jen neprožívá, ale potřebuje o nich komunikovat, vyjádřit je, předat komunikačnímu partnerovi nebo vyvolat v něm emoce. Zejména rozhovory mládeže tematizují emoce a jejich prožívání: časté jsou při narativech, při

---

* Příspěvek je výstupem projektu specifického výzkumu „Mluvená syntax z interakčního hlediska“ (zakázka 2115/01310/1210) realizovaného na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové.

** Univerzita Hradec Králové, Česká republika, jiri.zeman@uhk.cz

popisu postojů k něčemu, při konfliktním jednání apod. Emoce doprovázejí také výstavbu rozhovoru, vyjednávání tématu či jeho rozvíjení (srov. Zeman 2013).

Článek je věnován syntaktickým a suprasegmentálním prostředkům vyjadřujícím emocionalitu v soukromých rozhovorech (srov. Hoffmannová, Müllerová, Zeman 1999).

1. Vztahu mezi kognitivní a emoční složkou textu věnovaly pozornost zejména poetika a stylistika. Pracovaly s psanými texty a zaměřovaly se na verbální popis emocí. Jejich výzkumů lze využít také při popisu emocí v spontánním mluveném projevu.

Popis emocí v soukromém rozhovoru přináší řadu problémů. Na některé z nich upozornila S. Čmejková (2019: 96–116). Pokud má jejich popis být komplexní, je třeba přihlížet vedle verbální složky také k složce neverbální: důležitou informaci o projevech emocí podávají suprasegmentální (prozodické) a mimické prostředky. V mluvených projevech však bývá jejich užití komplexní, tj. verbální, suprasegmentální a neverbální prostředky působí souběžně, doplňují se, vzájemně se zastupují atd.

Emoce představují širokou škálu subjektivních pocitů – potenciálních „významů“ emocí. V jazyce se pak odrážejí v rozsáhlém spektru verbálních prostředků, úplně či částečně synonymních, jak dokumentují např. slovníky současné spisovné češtiny (*hněv: zlost, vztek*). Mluví je nepojmenovává ve shodě s vědeckými termíny nebo s vymezeným významem ve slovnících, ale na základě subjektivního hodnocení. Snaha opírat se o vlastní zkušenosti vede k tomu, že mluvčí emocionální chování komunikantů v konkrétní komunikační události posuzuje subjektivně.

V narativech je výzkum komplikován i tím, že „autorské“ pásmo narátora je doplněno simulací verbální a neverbální složky chování dalších postav v popisované komunikační události. Imitace jejich chování však nemusí být věrným odrazem skutečnosti, ale bývá ovlivněna postojem mluvčího k postavě či popisované komunikační události.

2. Výše uvedené rysy emocí v mluvené komunikaci budou dokumentovány a ilustrovány na rozhovoru dvou středoškolaček – části repliky o rozchodu jedné z nich s partnerem. Dívka prožívá rozpad vztahu zřejmě silně emočně, její projev představuje spontánní (nezáměrné) vyjádření emocí. Svou replikou se snaží v komunikační partnerce vyvolat jistý účinek, a to prostřednictvím

emocionality, tj. jazykovými prostředky, které vyjadřují emoční postoj mluvčího ke sdělované skutečnosti.

*...tenkrát dyš byl/ əə dyš ne-/ (.) dyš nemoh/ əə dyš dyš/ (.) prostě/ əə dyš byl/ NA dně\ jo:./ (.) to sem mu byla/ DObrá\ (.) a ted' prej\ to byl to byl VOmyl\ prej (...)
HAJzl\ jeden*

Replika je stručný narativ zaměřený na mluvčího, tj. účastníkem popisované komunikační události je mluvčí, nikoli komunikační partnerka. Popisuje dvě časově vymezené fáze emočního vztahu mluvčí a jejího partnera (*tenkrát, ted'*). Jak jejich vztah probíhal, je možné rekonstruovat jen na základě narativu.

2.1. Dívka se seznámila s chlapcem, který prožíval v minulosti (*tenkrát*) blíže neurčenou životní krizi (*byl NA dně*). Pocítila k němu emoci – pochopení pro jeho situaci (soucit), navázala s ním kontakt, který mu zřejmě pomáhal krizi překonat (*to sem mu byla DObrá*). Rozvoj vztahu v dívce vyvolal kladné emoce – dobrý pocit ze svého jednání (radost z úspěchu), důvěru ve vztah (přátelství, spolehnutí se na chlapce), zakotvení v sociální mikrosíti (přátelé, spolužáci aj.); jejich vztah přerostl v milostný vztah (láska).

V určitém okamžiku však došlo k nečekané změně ve vztahu – pro dívku překvapivé. Poté, co chlapec vztah přerušil, se její chování k němu změnilo: podle dívky nebyl její vztah v minulosti (*tenkrát*) adekvátně ohodnocen (*to byl VOmyl*), je ohroženo také její postavení v sociální mikrosíti.

Jaké emoce dívka po rozchodu prožívala, lze jen odvozovat: mohlo jít o znechucení (pro dívku jde o nepřijemnou situaci), smutek (prožívá neúspěch a ztrátu hodnot), zlost (z chlapce se stává nepřítel). Tyto emoce vedly ke změně citového vztahu k chlapci – v nepřátelství: projevuje se nenávistí, silným pocitem odporu k chlapci (*HAIJzl\ jeden*).

2.2. Pozornost bude v další části věnována tomu, jakými výrazovými prostředky jsou emoce vyjádřeny. Chceme-li emoce v soukromých rozhovorech adekvátně analyzovat, potřebujeme je pojmenovat. Pro jejich popis mohou mluvčí využít celou škálu prostředků.

2.2.1. Jazyk disponuje lexikálními prostředky, které emoce a jejich důsledky pojmenovávají. Jde o spisovné výrazy, často podstatná jména, mající funkci (polo)termínů (*empatie, radost* aj.). Tyto výrazy v narativu užity nejsou.

2.2.2. Pro označení emocí lze užít také lexikální prostředky, jimž lingvisté přisuzují hodnotu „příznakové“: vedle nociónálního významu obsahují ještě složku označovanou jako kvalifikační (hodnotící obsah z hlediska mluvčího)

nebo pragmatickou, která vychází z užití výrazu v komunikaci (uplatňuje se v kladné a záporné expresivitě). Do této skupiny se řadí některá příslovce, citoslovce (zejména emocionální – *ach, fu*), ale i substantiva (*týpek*), slovesa (*zabouchnout se do někoho*) aj. Ani tyto prostředky pro pojmenování emocí v replice užity nejsou.

V narativu je užít jen vulgarismus *hajzl*: označuje nesympatického nebo nečestného člověka. Naznačuje, že dívka hodnotí chlapcovo chování jako společensky (morálně) nevhodné. Vulgarismus obecně vyjadřuje negativní emocionální vztah mluvčího k člověku, který je jím označen. Jde o prostředek verbální agrese (urážení partnera) a je reakcí na emoci *hněv*.

2.2.3. V replice chybí také jakýkoliv popis emocí, a to přímý (*měla jsem vztek*), ani nepřímý (*bylo mně do breku*).

2.3. Dívka v narativu sice nepojmenovává své emoce lexikálně, odráží se však ve výstavbě repliky.

2.3.1. Mluvčí má problémy s vyjádřením emocí v syntaktické struktuře. Replika obsahuje nedokončené výpovědi (*dyš nemoh*) a opakování slov (*dyš dyš*). Emoce způsobí, že dívka má obtíže se stylizací tématu a vytvořením koherentních výpovědí.

Metodologicky lze pro popis struktury první části repliky (*dyš byl/ ааа dyš ne-/ (.) dyš nemoh/ ааа dyš dyš/ (.) prostě*) použít teorii konverzačních oprav (srov Hoffmannová, Homoláč, Mrázková 2019: 67–101). Má formu vlastní iniciace vlastní opravy a proběhne v jedné replice.

2.3.1.1. Mluvčí začne výpověď opravitelnou částí (*tenkrát dyš byl*), nedokončí ji, pokračuje opravou, která se stane další opravitelnou částí s useknutím slova *ne-* (*dyš ne-*), vytvoří opravu (doplněním slova *nemoh*), která se však stane další opravitelnou částí, a replika pokračuje další opravou (*dyš dyš*), ani ta však nevede k vytvoření gramatické výpovědi. Celá úvodní část repliky je ukázkou, že průběh konverzačních oprav je někdy velmi složitý a k úspěšné opravě je zapotřebí několika kroků, které se řetězí: po opravitelné části, která blokuje linearitu výpovědi, následuje iniciace opravy, kterou zde plní krátká pauza nebo hezitace, a vlastní oprava. Sled konverzačních oprav má v replice formu předběžného stopování – při opravě mluvčí opakuje část předchozí výpovědi (*dyš*) a po ní se snaží zformulovat kohézní výpověď.

Tato část repliky ukazuje, že mluvčí nemá průběh popisu komunikační události pod kontrolou: má problémy se srozumitelným vyjadřováním. Emoce ovlivňují její schopnost vytvořit kohézní syntaktickou strukturu.

2.3.1.2. Po hovorové modální částici (*prostě*), která signalizuje konec řetězce neúspěšných formulací a nový pokus zformulovat výpověď, mluvčí provede vlastní opravu restartováním: vrací se k první části repliky (začátku první opravitelné části), zopakuje ji (*dyš byl*) a výpověď doplní předložkovým spojením v kohézní celek (*dyš byl/ NA dně*). Za touto částí repliky umístila mluvčí výraz *jo::* – zároveň naznačuje, že ukončila první výpověď, a ta je klíčovou částí narativu pro pochopení dívčinych emocí. Následuje krátký kondenzovaný segment, který odděluje časově obě části vztahu (*a ted'*) a poté signalizuje napodobení verbální činnosti jiné osoby (*prej*) a její simulace (*to byl VOmyl*). Replika končí nadávkou – urážlivým pojmenováním chlapce.

V této části repliky již mluvčí vytváří souvislé výpovědi – emoce se na syntaktických strukturách neprojeví.

2.3.2. Na syntaktické struktury jsou vázány suprasegmentální (prozodické) prostředky.

2.3.2.1. Nápadné je tempo projevu: dívka mluví rychle až zbrkle. Protože potřebuje čas na formulaci výpovědi, dělá krátké pauzy, delší pauzy vyplňuje hezitacním zvukem (*əəə*), který brání, aby vzniklo místo relevantní pro výměnu mluvčích. V rychlém tempu působí slabiky odraženě (*staccato*).

2.3.2.2. Při popisu prozodie nevystačíme jen s popisem intonace, ale je potřebné přihlídnout také k jejímu umístění v hlasovém rejstříku (srov. Zeman 2013: 20–27). Intonační obrysy vyjadřují zejména sémantiku výpovědi (modalitu, sekvenční kontext), výškové polohy signalizují interakční vztah mezi účastníky rozhovoru a postoj k jeho obsahu.

Úvod repliky (*dyš byl/ əəə dyš ne-/ (.) dyš nemoh/ əəə dyš dyš/ (.) prostě/*) tvoří pět samostatných intonačních segmentů oddělených krátkou pauzou označenou *(.)* nebo hezitací (*əəə*). Mají stoupavý intonační obrys (semikadenci) – začínají v dolní části neutrální polohy hlasového rejstříku a pokračují do její vysoké polohy – a signalizují pokračování verbální činnosti. Zvuková forma tak odráží sled pokusů o adekvátní formulaci výpovědi, jde o jakýsi „rozjezd“ ke kohézní výpovědi. Emoce se intonačně neprojeví.

Následující dvě výpovědi (*dyš byl/ NA dně; to sem mu byla/ DObrá!*) se obsahově týkají první fáze vztahu (*tenkrát*). Mají obdobný stoupavě klesavý intonační obrys. První výpověď začíná ve středové neutrální poloze hlasového rejstříku a mírně stoupá do vysoké neutrální polohy (mírná semikadence), zdůrazněná slabika *NA* je umístěna v extrémně vysoké poloze, poté se intonace vrací zpět do neutrální polohy hlasového rejstříku. Druhá výpověď začíná

obdobně jako předchozí, ale do extrémně vysoké polohy hlasového rejstříku se dostává již slabika *la*, v této poloze zůstává zdůrazněná slabika *DO*, poté se intonace vrací do neutrální polohy (je zde tzv. „intonační klobouk“). V obou výpovědích vznikají výrazné intonační skoky.

Za první výpovědi následuje přitakací částice s prodlouženou samohláskou (*jo:.*). Začíná v nízké neutrální poloze hlasového rejstříku, končí v extrémně vysoké poloze. S předchozím segmentem netvoří spojitý intonační celek. Mluvčí mohla volit jiný kontaktní výraz (např. *vid'*), vzhledem k tomu, že předchozí segment končí v nízké neutrální poloze, bývá v obdobných intonačních konstelacích preferován výraz *jo* (k tomu viz Zeman 2013: 62).

Následující segment (*a ted' prej*) přiřazuje k předchozí výpovědi druhou fázi vztahu (*ted'*). Má sice opět stoupavě klesavou intonaci, je však umístěna v neutrální poloze hlasového rejstříku: první část, tj. časový údaj, má stoupavou intonaci (semikadenci), druhá část klesne do nízké neutrální polohy. Jejím obsahem není popis emocí, v replice má funkci konektivní.

Další výpověď (*to byl to byl VOmyl prej*) s konverzační opravou (zdvojené *to byl* bez pauzy) má intonaci obdobnou jako již popsané výpovědi: začíná v neutrální poloze hlasového rejstříku, zdůrazněná slabika (*VO*) je umístěna v extrémně vysoké poloze, ostatní slabiky jsou opět v neutrální poloze.

Po kratší pauze mluvčí pojmenovává chlapce vulgarismem (*HAJzl jeden*). Zdůrazněná slabika (*HAJ*) je v extrémně vysoké poloze hlasového rejstříku, ostatní slabiky v extrémně nízké poloze – je zde velmi výrazný intonační skok a také výrazný rozdíl v důrazu slabik.

Slabiky umístěné do extrémně vysoké polohy jsou nositeli emocionality. Druhá část repliky začíná emocionálním postojem dívky ke komunikační události vztahu (*dyš byl NA dně jo:./ (. to sem mu byla DObrá)*), po neemocionálním propojení (*a ted' prej*) umístěném v neutrální poloze hlasového rejstříku pokračuje emocionální postoj k současné situaci (*to byl to byl VOmyl prej*) a současné emocionální hodnocení chlapce (*HAJzl jeden*).

Celou repliku můžeme rozdělit do dvou částí (konverzační oprava + popis komunikační události), druhou část do čtyř sekvencí (první fáze vztahu + spojovací segment + druhá fáze vztahu + hodnocení chlapce). Schematicky lze intonaci znázornit takto: [/////]+[(∇+Δ)+(∧)+(Δ)+(∧)] – znakem / je označena stoupavá intonace, znakem \ klesavá intonace, v podtržených sekvencích jsou horní části intonace v extrémně vysoké poloze hlasového rejstříku. První část repliky se skládá ze stejných intonačních obrysů ([/////]). Druhá část repliky

však střídá stoupavě klesavou intonaci s umístěním v neutrální a extrémně vysoké poloze hlasového rejstříku – M. Selting (1992) nazývá toto schéma „cickac“ intonace. Celá druhá část repliky působí – oproti první části – dynamicky a výrazně se podílí na emocionalitě repliky.

2.3.2.3. Převážnou část narativu tvoří dívčino „autorské“ pásmo. Součástí druhé části repliky je napodobení chlapcovy mluvy (*to byl VOmyl!*): oproti předchozí části repliky je tato výpověď vyslovena pomaleji, slabiky jsou vázané (*legato*). Přesto je intonační obrys (Δ) shodný s předchozími výpověďmi „autorského“ pásma. Naznačuje to, že replika není objektivním napodobením zvukové formy chlapcovy repliky, ale dívčinou subjektivní interpretací (vliv dívčiny emoce).

2.4. Replika je doprovázena výraznou mimikou (mračení, pohyb obočí a očních víček), trhavými pohyby hlavy, pohybem rukou aj. Jde zřejmě o nezáměrný doprovod verbální činnosti. Jen v mimice doprovázející simulaci chlapcovy verbální činnosti (*to byl VOmyl!*) se mění v záměrnou.

3. Jak ukazuje analyzovaný příklad, emoce nemusí být vyjádřeny explicitně (přímo pojmenovány), ale projevují se prostřednictvím charakteristických rysů mluvy, pohybů a gest. Nápadné bývá rychlé tempo projevu s krátkými pauzami vyplněnými hezitačními zvuky. Emoce ovlivňují syntaktickou stavbu promluvy. Mluvící mívá problémy se srozumitelným vyjadřováním a s formulací syntaktických konstrukcí: jsou výsledkem toho, že nemá průběh popisu komunikační události pod kontrolou a ztrácí schopnost vytvořit kohézní syntaktickou strukturu. Emocionalita se projevuje v užití suprasegmentálních prostředků. Jde zejména o umístění výpovědi v hlasovém rejstříku: výškové polohy signalizují interakční vztah mezi účastníky rozhovoru a postoj k jeho obsahu. Pokud mluvčí napodobuje řečovou aktivitu komunikačního partnera, nebývá objektivní imitací její zvukové formy, ale i ta podléhá subjektivní emocionální interpretaci.

Literatura

- Čmejrková S., 2019, *Jazyk a dialog. Výbor z textů*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hoffmannová J., Homoláč J., Mrázková K. (eds.), 2019, *Syntax mluvené češtiny*, Praha: Academia.
- Hoffmannová J., Müllerová O., Zeman J., 1999, *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*, Praha: Trizonia.

- Selting M., 1992, Intonation as a Contextualization Device: Case Studies on the Role of Prosody, Especially Intonation, in Contextualizing Story Telling in Conversation. – *The Contextualization of Language*, P. Auer, A. di Luzio (eds.), Amsterdam–Philadelphia: Benjamins, p. 233–258.
- Zeman J., 2013, *Verbální a neverbální prostředky v komunikaci mládeže*, Hradec Králové: Gaudeamus.

Emotions in everyday communication

One obvious feature present in unofficial dialogues is emotion. The article focuses on emotional story-telling. Attention is initially paid to several general aspects of researching emotions in everyday communication. Sound elements of emotional story-telling are subsequently analysed along with monitoring of the co-existence of their verbal and nonverbal lines.

Key words: *communication, spoken Czech, emotions, syntax, intonation*